

Село Церово

Церово – документални следи (1912-1944 г.)

Нурие Муратова

Церово. Населено е първоначално съ помаци. Изселили са се около 100 семейства. Намира се на 10 км. И. Отъ Г.-Джумая. Къщите са отъ камъкъ и керпичъ, покрити съ об. керемиди, повечето едноетажни, сгруппирани, съ дворове. Поминъкътъ на населението е земледелие и скотовъдство. Нивите засеватъ с ръжъ. Има училище и джамия.

Българското село, С. 1930

Настоящата статия има за цел да представи документалните източници за историята на с. Церово в периода 1912-1944 г. Изследването е част от по-голям проект за изследване културното разнообразие на селата от Горноджумайска община. Трудностите, на които се натъкнахме са част от проблемите на изследването на историята на малките населени места и са показателни за документалните следи, които остават от живота на тези „малки места“. Безспорно интересно е да се види какви са документалните следи, останали от живота на едно село в българските държавни архиви.¹ От една страна документалното наследство на Церово е типично за селище от този тип – малко, високопланинско, село, което никога не е било център на административни структури. По тази причина е останало извън подборното комплектуване на документи и няма нито един фондообразувател от селото за този период. Отправната точка на нашето търсене беше първоначалното проучване на административната ситуация в селото за посо-

чения период - наличието на представителство на държавните институции в селото. Малко са институциите, имали свои представители в Церово - предимно общински и училищни власти. По тази причина документите, касаещи селото са немного и разпръснати в няколко фонда – предимно във фонда на Горноджумайското градско общинско управление и във фонда на Областната дирекция на МВРНЗ-Горна Джумая.

От друга страна, обаче, Церово има някои специфични особености, които го различават от другите села в общината – населението е мюсюлманско, отдалечено е от другите села, селото е своеобразен анклав в района.² Тези особености са определили и участието на Церово в някои исторически събития, които не са засегнали другите населени места. По тази причина документи, касаещи селото се намират във фондовете на Светия синод, на Неврокопска митрополия – Благоевград и Архиепископско наместничество – Горна Джумая.

Източниците

Церово е в рамките на Османската империя до 1912 г. За периода от края на XIX век сведения за селото дава Васил Кънчов при пътуването си в Македония. За село Церово Кънчов дава оскъдна информация в рамките на описанието на Горноджумайската кааза, защото той самият не посещава селото. „Джумайската каза е разпръсната по котловината... Населена е изключително с българи, от които една голяма част са помаци. Помациите захващат южната част на казата и образува цели села, никак неразмешани с християните. Помашките села са прибрани, а християнските са пръснати по планините. Тук рядко има село, събрано в куп. Повечето са колиби, разхвърляни по планинските върхища и долища.“³ Церово по това време се състои от 82 помашки къщи. В икономическо положение, твърди Кънчов, помациите са поставени по-добре от българите в казата.

Икономическото положение на планинските села, които се препитават главно със скотовъдство, рязко се променя след 1912 г., когато се разкъсват естествените терени за паша на добитък. Скотовъдството, което е било основен поминък за тези села, след войната претърпява голям упадък.

За периода 1912-1913 г. благодатен източник за състоянието на селото се оказва масивът от документи на Българската екзархия, чийто представители са сред първите, които посещават Церово (вероятно това важи и за много други села) след Първата балканска война.⁴ Непосредствено след войната и присъединяването на тези земи към българската държава Българската православна църква предприема мащабна религиозна мисия за покръстване на мохамеданите.⁵ В Държавен архив-Благоевград са достъпни документите на Неврокопската мит-

рополия⁶, в чийто рамки е и Горноджумайска духовна околия. Документи, касаещи Церово от този период има и във фонда на Архиепископското наместничество в Горна Джумая⁷.

Покръстването 1913 г.

Документите свидетелстват, че в началото на януари 1913 г. на път за Неврокопско през селото преминава религиозна православна мисия. В докладите си мисията съобщава за положението в четирите помашки села в Горноджумайско – Крупник, Осеново, Симитли и Церово и настоява за изпращане на свещеници в тези села. Поради откъснатостта на селото от другите околни села и града Горно-джумайският Архиепископски наместник в началото на 1913 г. иска от Светия синод назначаване на свещеник отделно за Церово, поради невъзможността да бъде завеждано селото от един свещеник съвместно с друго близко село.⁸

„Преобръщането на джамиите в тия села на параклиси било отдадено на търг по 650 лева и, според договора, наскоро щели да бъдат готови... За затвърдяване на новопросветените, особено на жените, в Христовата вяра, добре щело да бъде, ако се отпусне на ходжите в Симитли и Церово по 20 лева месечно.”⁹ В Церово е съборено минарето на джамията и тя бързо е пригодена за параклис. Днес жителите на селото разказват по спомени на своите предци: *„Обаче джамията е имала и минаре – както си е на тая в Благоевград, такова минаре е имало и тука. Обаче бутнали минарето около 1912 г. ... съборено е. Дошли са некакви хора и е бутнато, и е паднало към дерето надолу. И после, викат, тия дето го бутнали – тоя, началника им – се наранил нещо. Така съм слушал.”*¹⁰

На 20 май 1913 г. церовският енорийски свещеник съобщава за превръщането на джамията в селото в параклис, както и в селата Крупник и Симитли¹¹. Светия Синод отпуска и средства за ремонт на параклиса, но явно недостатъчни, защото въпросът е поставен година по-късно отново¹².

Освен религиозните и мисионерски дела, в докладите се описва крайната бедност и катастрофалното положение на населението от региона. „...от известията, които постъпват в Светия синод от разни места и учреждения, се вижда, че новопросветените се намират в крайно тежко и непоносимо бедствено положение. Едни от тях, във време на войната, били избягали от селата си и, като се завърнали, намерили домовете си ограбени, а много от тях и опожарени; други, които останали в селата си, се лишили от храната си и бедствували да загинат от глад.”¹³

„Докладите на членовете на мисията протееиерей Кр. Попов, д-р Ценов, М. Химитлийски и диакон Антима... долагат, че посетили четирите новопросветени села Крупник, Симитлий, Церово и Осеново, къ-

Останки от джамията в селото

дето радушно били приети от новопокръстените. При посещенията си те им държали поучителни беседи, извършвали водосвети, поръсвали християните и раздавали им подаръци икони, кръстчета и пр. Наред с това отбелязват, че навсякъде между новопросветените в тия села имало голема беднотия, и изказват мнение да се направят постъпки, за да се помогне на гладните с реквизираната храна в тия места, да се вземат някои от по-живите деца в тия села и да се настанят в училище, да се ходатайствува пред правителството да открие в Горна Джумая клон от Земледелческата банка, както и да повърне на новопокръстените прибория от акцизните власти и техен тютюн.”¹⁴

Покръстването на мюсюлманите от селото е съчетано с опити на църквата да облекчи донякъде бедственото им положение. Постъпките на църквата пред властите не водят до никакви съществени резултати, както се казва в протокол от 24 януари 1913 г. „Макар някои от гражданските власти и да обещаха да наредят да са отпусне за тия нещастници жито за храна и посев, ала до днес не е направено нищо за удовлетворяването на това обещание, при все че от всички се признава за справедливо да се подпомогнат гладните, върнали се в праотческата си вяра.”¹⁵

В началото на 1913 г. Рилският манастир изпраща подаръци за жителите на Церово. „По въпроса за храната на помаците Св. Синод, като има предвид сведенията, които ежедневно пристигат за тежките бедствия, на които са изложени новопросветените в новоосвободените земи, както и това, че при нееднократни настоявания правителството не отпуска досега никаква парична помощ за набавяне храна за тия злочестници реши да се отпусне на... Архиерейския наместник в Горна Джумая от 2000 л. от помощта, отпусната от Рилския манастир, с които да се купи в първо време храна за гладуващите покръстени.“¹⁶ Наредено е на манастира да приеме деца от четирите села да се учат в него. Желаящи обаче няма и преписката е прекратена в средата на годината.

Семеен портрет, с. Церово

По същото време Стою Шишков, като член на комисията по раздаване помощи на помаците съобщава , че „...къщите на помашкото население били опожарени, а покъщнината ограбена. У всички липсвали покривки и постелки; останали били само с едни дрехи на гърба и то скъсани. За прехранване на населението и снабдяването му със семе за посев трябвало да се погрижи държавата.“¹⁷ В началото на лятото на 1913 година сведенията от Церово, които дава свещеникът там са: „... лишени са от най-необходимото: хляб, дрехи, работен добитък и пр.“¹⁸

По това време „за улеснение на гладуващото население в Неврокопско“ Българска Земеделческа банка открива свой склад за зърнени храни в Горна Джумая, но „разстоянието е голямо и те нямат добитък за пренасяне на храната“ и църквата препоръчва да се нареди гражданите да им помогнат с добитъка си.

Има податки и за живота и положението на жените в селото. „Св. Синод, като познава досегашния уединен живот на жените на новопросветените помаци, намери за нужно да се изпроводят в тия места някои по-възрастни монахини, които да служат като клисарки, читателки и наставници на жените в домовете им и в църквата.”¹⁹ През 1913 г. Министерство на образованието назначава учителки по ръкоделие в Церово и Симитли. В документите на Св. Синод се съобщава: „ново-назначените учителки по ръкоделие не отговаряли на предназначението си, защото една от тях била саката с едната ръка, а другата била с леко поведение”.²⁰

Учителките са назначени, за да учат жените на „най-необходимото по кроенето, шиенето, плетенето и пр.”²¹ Св. Синод прави постъпки пред министерството да се назначават „строго нравствени учителки, „...защото помашкото население е запазено в това отношение”.

Непосредствено след Балканските войни, когато тези територии стават част от българската държава част от мюсюлманското население от Церово, чувстващо се застрашено и без възможности за прехрана се изселва в Турция. Една част от жителите напускат селото с гръцките войски по време на междусъюзническата война, когато през юли 1913 г. сраженията между българските и гръцките войски са около с. Церово²², а друга - подложени на натиск и мизерстващи заминават за Турция.

*„Майка ми знаеше арабско, на латински, беше най-грамотната жена. Беше учила в Турция. 1912 – 1918 г. - през тия времена – много некакво движение на хора. Войните... Та се изселват в Турция. Първото покръстване през тия времена е било, майка ми е казвала. Хванали са да бегат надолу. Понеже тука са били като некакво малцинство. 1912 г., нали, тука вече - както са били границите. И тогава тия като малцинство се чувстват и се изселват – кой в Турция, кой в Гърция. Та 1912 г., април става. После се връщат.”*²³

Няколко семейства се преселват в с. Струмски чифлик, а други – в Горна Джумая, откъдето с помощта на турците в града заминават за Турция.²⁴ За да оцелеят някои се ориентират и към работа в съседните села. В документ от септември 1914 г. се вижда, че 16 семейства през изминалото лято са работили по съседните села – сажали са тютюн и есента са се завърнали в Церово.²⁵

Всички тези процеси са отразени в следващите два документа от фонда на Неврокопската митрополия, които публикуваме изцяло.

„До Неврокопската митрополия – 20.11.1913 г.
Ваше Високоблагоевство,

Бързам да Ви доложам вследствие телеграмата на Св. Синод под №.3518 изпратена от Вас с насъщния номер следното: След втората война и окупирането на околията ни от гръцките войски избягали ли са всичките жители от покръстените помашки села: Осеново, Симитлия и Крупник с гръцките войски – първите две села са изцяло опожарени. В селото Крупник са опожарени само около 10-12 къщи и сега селото е населено от жителите на околните опожарени бълг. села. От това село има само две семейства от покръстените останали, които и до сега стоят в Крупник. От покръстените помаци на с. Церово бяха избягали около 23 къщи, а около 120 къщи останаха. С неизпращането им свещеник навреме, агитациите на турците от града ни вследствие договора между България и Турция – покръстените църковци всички турнаха фесове и жените им се покриха пак и заявиха, че искат да си останат отново турци. Не можеше да се действа над тях, понеже не бе изпратено и свещеник за тях, които от 15 юли до 17 октомври стояха без такъв, когато такъв дойде и зае енорията. С моето и негово усилие и отчасти подкрепата на Окол. управление църковци около 80 къщи отново прегърнаха праотеческата си вяра, а около 20 къщи избягаха в града ни, които със съдействието на турците на града ни и Мюфтийското управление почти са избягали през София за Турция. Сега се готвели и други да се изселят, като угодници? Едни с други и по агитации на турската религиозна община в града ни, която ги снабдява с пътни листове. За всичко това и прочее подробно съм изложил в Св. Синод. Порано доложих и Вам с рапорта ми от 25 септември т. г. №612. Направих постъпки пред Окол. началник за спиране изселването на църковци, обаче макар и да стана разпореда да се спрат, те пак напускат, понеже няма разпореда за това от горе. Днес поисках повторно от Св. Синод да се разпореда от министерството до Окол. началник за спирането им, та да могат да се задържат поне обърналите се отново църковци в християнската вяра. Военните власти стоят на страна от тоя въпрос, обаче не са и против. Друг е въпроса, ако административните власти вземат по-строги мерки. От избягалите новопокръстени помаци от четирите села: Осеново, Симитлия, Крупник и Церово досега не се е повърнал нито един.

Ваш во Христово Брат

Архиерейски наместник: Ик. Лвр. Г. Младенов”

(Да-Благоевград, Ф. 198К, оп. 1, а.е. 9, л. 134)

„До Неврокопската епархия – 12.06.1914 г.

В помашкото село Церово – поверената ми духовна околия, от покръстените помаци след оттеглянето на гръцките войски бяха ос-

танали не повече от 120 семейства в селото си. Обаче още на *цялата есен и по-после* избегаха още от тях, улеснявани от турското посолство в София.... Причините за това им бягство не са ми известни, обаче.... се научавам, че те напуснали от страх, по агитация и че техни роднини мнозина от по-рано са избягали..., с един друг от Церово... ми заявиха, че не искат изпратения им от Св. Синод свещ. *Хр. Томов* и че ако той стоял щели всички да избягат, като им се бъркат в работите. Те изяви-ха желание да им се назначи свещеник от тези от околията ни. Повиках свещ. *Хр. Томов*, дадох му ... и се помъчих да науча защо са недоволни церовци от него, но не можах да науча ... причини. Напоследък е имало нападение, нараняване и убийство на едно семейство на покръстен помак от Церово, живущ в с. Струмски чифлик и в туй следствие страхът им готвили се всички да избягат. Говори се, че това нападение е било скроено от турци, за да ги наплашат да избегат в Турция. От донесението на енорийския свещеник в с. Церово вече били останали в това село около 40 семейства, а пък жените им почнаха да идват в града *булисани*.

Като долагам това на ваше високопросвещенство за сведение има да кажа, че напусто се харчат още пари за издръжка на свещеник в това село и че както се вижда не вярвам да остане семейство от тях тук.

Архиерейски наместник: Т. Младенов”

(ДА-Благовград, Ф. 198К, Оп. 1, а.е. 9, л. 76-77)

През юли 1914 г. свещеник Хр. Томов е отзован от Церово.²⁶

Поминък

За стопанското положение на селото в следващите години нами-раме информация във фонда на Горноджумайска община. В админис-тративно отношение до към 1914-1915 г. селото е в Церовска община, но през 1915 г. вече е част от Горноджумайска община. За това присъ-единяване съдим по документ от средата на същата година, в който се казва, че във връзка с това присъединяване се е наложило гласуване на допълнителен бюджет с разход за кметски наместник, пъдар и изд-ръжка на училище в селото. Така единствените представители на дър-жавни институции тук са кметските наместници, чиито имена не са за-пазени в документите на общината и училищните власти.

Местоположението на селото и трудният достъп до него са опре-делящи за тежкото му стопанско положение през следващите десети-летия. Пътят, свързващ селото с Горна Джумая е описван като пла-нинска стръмна пътека. Васил Шарков описва „неприветливите голи и каменливи възвишения при село Церово”²⁷ Вероятно трудният достъп до него е и причината за системното нехание на институциите към се-лото – статистиките за Горноджумайска община за целия следващ пе-

риод почти не включват данни за Церово.

В началото на 30-те години поминък на селото е земеделие и скотовъдство. Нивите са засети с ръж. Според данните Церово разполага с 2500 дка орна земя.²⁸ За разлика от града и селищата в равнината, Церово (както и Марулево и Еленово) не разполага с възможности за селско стопанство. В селото няма условия включително за традиционния за региона поминък - тютюнопроизводството, което през 20-те години позволява на Горна Джумая и някои от селата да се развият много бързо. Това особено се вижда от следващата таблица, публикувана от Васил Шарков през 1930 г.

Количество на засятото пространство с тютюн за Горно-джумайска община²⁹

Засято пространство	Засят тютюн (декари)		
	През 1928 г.	През 1929 г.	Повече засято пространство в арове
Град Горна Джумая	3651,4	4915,2	1253,5
Делвино	64,3	102,6	32,9
Еленово	45,2	76,8	31,6
Марулево	46	89,1	43,1
Церово	32	55,4	23,4
Струмски Чифлик	384	474,3	90,3
Грамада	495,7	668,6	162,9
Хисарлък	344	335,5	-
Бело поле	97	120,2	23,2
За селата	1514,2	1922,5	407,5

От данните се вижда, че село Церово има най-малко засята площ тютюн от всички други села в общината. Тютюнът има благоприятна почва в равнината и необходимост от достатъчни количества вода – условия, които има в града и селата в равнината – Струмски чифлик, Грамада, Хисарлък. Доходността от тютюна за тях е толкова голяма, че измества отглеждането на житните култури в града и равнинните села.

По същия начин стои въпросът и с възможностите за развитие на скотовъдство. Селото не разполага и с естествени ливади, а създаването на изкуствени ливади е в ограничени размери. Към 1915 г. възниква проблем с горите и мерите на Церово³⁰. До този момент те са притежание на селото „от незапомнени времена”. Държавата се намесва и считайки земите за безстопанствени, поради голямото изселване на церовчани започва да стопанисва тези земи. Така се слага началото на дълъг спор между Горноджумайското общинско управление и Министерство на земеделието и държавните имоти за стопанисването на тези земи – от една страна държавата ги смята за безстопанствени, от друга Горноджумайска община, в чийто състав вече е и с. Церово разчита на тях за дърводобив и приход в бюджета от паша на добитък – „...освен, че не може се отхранва никакъв добитък в Церово, а същата

гора пасе и градския, от която се и отоплява и града, с което общо землището на общината остава без всякаква гора и мера”³¹ Проблемът се оказва сериозен, тъй като засяга и други селища в региона: „Молим господин министре – пише горноджумайският кмет през 1919 г. – какво да правим градския добитък и оня от селата в общината: Делвино, Еленово, Марулево, Церово, Струмски чифлик, понеже тукашния лесничей днес отдаде под търг и градската общинска мера „Джановица” и „Айдарово” общински от незапомнени времена.

Молим спрете търга и да ни се освободи мерата-пасище, в която се пасе добитъкът на жителите от града и горните села от общината.”³²

През 1920 г. министерството командирова лесничей, който да про-

Жители на с. Церово в Горна Джумая, 30-те години на XX век

учи собствеността на горите и мерите в с. Церово³³ и въпросът е решен в полза на селото и в ущърб на общината „мерата и балталъка „Джановица” и „Айдарово” се отстъпят на жителите на с. Церово за общо ползване, както е било до 1913 г.”³⁴

Това решение на министерството предизвиква протестите на общинските власти в Горна Джумая, които настояват за преразглеждане на въпроса³⁵ - обвиняват лесничея и бившите управници на общината, че са се подвели по неправилна информация, тъй като мерата в тези две местности е не само в землището на с. Церово, но и на гр. Горна Джумая и с. Марулево и до синора на с. Градево – затова да „се отстъпят за общо ползване от жителите на цялата Горноджумайска община, а не само на с. Церово”³⁶. Въпросът не намира решение и през 40-те

Пътят от с. Церово за с. Долно Осеново

лението... е използвало още през турското владичество, а и дълго време след освобождението на този край така наречените общоселски пасища, които напоследък се третирали за държавни... Церово – 32 500 дка”.³⁷ Но въпреки това населението има право да ползва средно по 2,6 дка пасище за домакинство, което е крайно недостатъчно и води до „израждане на това население”. Затова кметът иска да се отстъпят на населението повече пасища, за да се изхранва, да не се събират такси за паша и „да се дадат нареждания за приселване на част от това население в новоосвободените земи, като остане само една част, която да може да се изхранва от обработваемите сега земи.”³⁸ През 1942 г. молби за изселване са подали 99 семейства от селата около Горна Джумая.³⁹ Такова е положението на всички планински села в общината, а жителите на с. Марулево дори пишат жалба до министъра, „...ако намирате, че ние сме толкова ненужни на държавата и не трябва да живееме, по-добре ще бъде да бъдем изклани, отколкото постоянно да бъдем тормозени и изтезавани като грешни дяволи”.⁴⁰

Данните от 1944 г. за наличието на естествени ливади и създаването на изкуствени такива, добивът на сено за селищата от Горноджумайска община показва, че селото няма добив от естествени ливади, изкуствените такива са с нищожен доход. (Виж Таблицата)

Планинският терен създава условия за паша на добитък. Васил Шарков описва като главно занятие на жителите на селата от околията скотовъдството⁴¹ - предимно овцевъдство. През 1929 г. общо във всички села от общината има:

Кози – 38 301
 Овци – 73 902
 Свини- 4 275
 Говеда – 11 036
 Коня – 5 884.

Данните сочат, че през 1939 г. в Церово има 43 вола, 44 крави, 25 коне, 15 магарета, 8 катъри, 497 овце, 294 кози, 10 свине и 250 домашни птици.⁴² Сравнителният поглед върху другите села от общината показва, че Церово е едно от селищата, където се отглеждат сравнително малко едър и дребен добитък. Съпоставяйки го с броя на населението (48 домакинства) се вижда, че на всяко домакинство се пада средно почти по 1 крава, 1 вол, 1 впрегатно животно, 10 овце, 5 кози, 5 кокошки и т. н. Тези цифри говорят за липса на крупно скотовъдство в Церово и доколкото има такова, то е ограничено в рамките на прехранването на жителите на селото.

Сведение за добива на сено в Горноджумайска градска община към 1944 г.⁴³

Общини и селища	Естествени ливади добив в кг			Изкуствени ливади - декар добив в кг			Фий за сено - декар добив в кг			Общ добив
	дка	Средно	общо	дка	средно	общо	дка	средно	общо	
гр. Горна Джумая	364	250	91000	14	350	4900	518	120	62160	158060
с. Бистрица	70	60	4200	-			7		840	5040
с. Мощанец	30	80	2400	6		2100	86		10320	14820
с. Покровник	77	80	6160	17		5950	232		27840	39950
с. Марулево	-	-	-	-		-	23		2760	2760
с. Хърсово	64	30	1920	-		-	2		240	2160
с. Струмски Чифлик	200	220	44000	5		1750	54		6480	52230
с. Бяло поле	25	150	3750	2		700	32		3840	8290
с. Рилци	94	150	14100	23		8000	79		9480	31630
с. Дъбрава	40	50	2000	-		-	86		10320	12320
с. Делвино	10	50	500	-		-	12		1440	1940
с. Еленово	-	-	-	-		-	23		2760	2760
с. Церово	-	-	-	-		-	4		480	480
с. Грамада	100	220	22000	6		2100	109		13080	37180
Община Горна Джумая	1074	-	192030	73	350	25550	1267	120	152040	369620

За търговия в селото също няма място, тъй като не е разположено на никой от големите търговски пътища. През селото минава единствено „не дотам годното шосе“⁴⁴, което свързва Горна Джумая с Разлог през с. Осеново, което няма настилка и има повече военно значение – и „по него се движат само коне и рядко кола“⁴⁵.

Тази липса на стопански възможности и близостта до града е принудила жителите на Церово масово да търсят работа в града или сезонно да работят в други села от региона.

Училището

Категорични сведения за създаването на училище в Церово не открихме. Енциклопедия „Пирински край“ посочва, че Начално училище „Св. Св. Кирил и Методий“ в Церово е основано през 1912 г.⁴⁶ В протоколите на Горноджумайското градско общинско управление се вижда, че още през 1927 г.⁴⁷ е гласуван бюджет за училището в с. Церово⁴⁸.

Сведения за него в края на 20-те години дава Васил Шарков. Тогава в училището Церово има двама учители и 52 ученика.⁴⁹ През 1933 г. на обсъждането на бюджета на училищните общини в селата присъстват и техни представители – председатели на училищните настоятелства и главни учители. За с. Церово са посочени Мустафа Субашов и Петър Станев.⁵⁰

Според сведенията на Горноджумайската градска здравна служба през 1936 г. училището представлява постройка 56 кв.м, състояща се от 1 учебна стая, водоснабдява се с чешма, има ограден, неподреден двор – 644 кв. м., добре поддържан нужник.⁵¹ През 1936 г. в първоначалното училище има записани 34 ученика – 20 в I отделение, 5 – във II отделение и 9 в III отделение. В IV отделение няма записан нито един ученик през тази година. Представители на здравната служба са посетили 4 пъти училището през годината и са установили, че има 3 ученика с неправилна стойка, 2 с анемия, 2 с ненормални сливици, 4 с развалени зъби, 1 лошо охранен.

През 1939 г. училището разполага с 1 полугодно помещение, 1 учител и 33 ученика (18 момчета и 15 момичета) – записани са за обучение всички подлежащи ученици.⁵² В същата година по решение на горноджумайския общински съвет⁵³ се отчуждава 2433 кв.м безстопанствен имот, нива на Салих Абдулов от селото за построяване на нова сграда на училището и училищен двор. Сведенията от 1941 г.⁵⁴ обаче сочат, че училището все още се помещава в 1 стая, като значително е намален размерът на двора му – вече е 3 пъти по-малък. Броят на учениците е 31, разпределени 13 ученика – в I отделение, 9 – във II отделение, 8 - в III отделение и 1 - в IV отделение.

Благоустройство и демографска ситуация

През 1926 г. селото има 435 жители – общо 55 домакинства.⁵⁵

През 1927 г. според регистрите на Светия синод в Церово има 30 християнски домакинства със 135 души и 65 мюсюлмански домакинства с 294 души.⁵⁶

В края на същото десетилетие жителите са 418 – в 87 домакинства.⁵⁷ През 1934 г. са 393.⁵⁸

В някои от статистиките има данни за християни, живеещи в селото. Не можахме да открием данни за тяхната поява в Церово, както и за последвалото им изселване. Жителите на селото ги помнят, дори посочват местата на старите им къщи. *„Имало е християни в Церово, ама аз не ги помня. Тия, дето са били тука, са се изселили в Рилци, в Джигурово, главно в Джигурово.“*⁵⁹ Ако приемем за достоверни сведенията на Васил Канчев в края на 19 век селото е било хомогенно. Появата на християни в Церово вероятно е станала след Балканската война, а изселването им от селото е след 1944 г.

Демографската ситуация в Церово неколккратно рязко се е променяла в резултат на изселвания през различните периоди. *„Некога е било нашето село 400 къщи. Към 1937 г. помня, се изселваха в Турция. Бях на Благоевград на гарата като дете. Помня една от роднините, че ми даваше мед. Изпратихме ги на гарата. Аз като дете – бил съм 4-5 годишен....”* – спомня си Муса Метев от Церово.

Липсват пълни демографски данни, за да се определи естественият прираст на населението. От данните, с които разполагаме можем да направим реконструкция на движението на населението за две отделни години, които дават най-обща представа. През 1936 г. общо жителите на селото са 420, за годината са родени 19 деца - 14 момчета и 5 момичета. Починали са 8 души – 4 мъже и 4 жени. Естественият прираст е положителен. До 1 годишна възраст са починали 2 момчета. През годината е имало 1 женитба.⁶⁰

През 1939 г. в Церово има 288 жители в 48 домакинства.⁶¹

През 1940 година – броят на населението е 311, за 1 година се раждат 8 деца – 3 момчета и 5 момичета, починали са 14 души – 6 мъже и 8 жени, естествения прираст вече е отрицателен. За една година има 4 женитби в селото.⁶²

През 1943 г. жителите на Церово са:⁶³

Околия	Българи		
	мъже	жени	домак.
Церово	57	59	16
българомохамедани	102	90	38

Общо: 308 души в 54 домакинства. През 1944 г. – 315 души.

В санитарно-здравно отношение Церово е в състава на Горноджумайската общинска здравна служба.⁶⁴ Лекарска помощ жителите на селото са получавали в града. От статистиките на здравната служба личи, че селото рядко е било посещавано от лекар, макар че през 30-те години службата е разполагала с файтон, двуколка и кон⁶⁵. За

Шарена булка, Церово, 70-те години

една година от починалите 14 души в селото има поставена диагноза само на 1, за останалите е посочена „смърт от неопределена или лошо опрелена причина”.⁶⁶

В началото на 40-те години в Церово има 74 домакинства, живеещи в 70 жилищни сгради – общо 420 жители. Средно в едно жилище живеят по 6 души. Няма канализация, както и нито едно от селата в общината в този период, а за самия град Горна Джумая само 2,4% от жителите му имат такава. 98% от домакинствата имат нужници, като половината от тях са санитарни, а 82% от домакинствата имат и помийни ями.⁶⁷

Водоснабдяването се осъществява от свободно

течащи чешми с неметалически тръби от 80% от жителите на селото, а 20% използват извори и кладенци⁶⁸. За сравнение в този период от модерен водопровод се ползват жителите единствено на с. Мощанец, половината от жителите на с. Делвино и 17% от жителите на Покровник.

Таблица за състоянието на водоснабдяването в населените места на Горноджумайска здравна служба

Населено място	Извори, кладенци, стубели, герани и езера		Свободно течащи чешми с неметални тръби		Модерен водопровод		Всичко жители
	Брой жители	%	Брой жители	%	Брой жители	%	
Горна Джумая	7362	71%	3000	28,9%	-	-	10 362
Грамада	-	-	617	100%	-	-	617
Покровник	336	33%	508	50%	172	17%	1016
Осеново	-	-	1302	100%	-	-	1302
Бело поле	-	-	225	100%	-	-	225
Струмски чифлик	303	50%	303	50%	-	-	606
Рилци	333	80%	83	20%	-	-	416
Мощанец	-	-	-	-	308	100%	308
Церово	84	20%	336	80%	-	-	420
Еленово	253	100%	-	-	-	-	253
Марулево	553	67%	276	33%	-	-	829
Делвино	-	-	130	50%	130	50%	260

Заклучение

Откъслечните данни за село Церово за периода 1912-1944 г. не позволяват да се проследи цялостно развитието му, но дават възможност да се открият някои акценти в живота на селото. Голямата част от документите, запазени за селото са във връзка с поводите, по които Церово има съприкосновение с някоя от централните институции. Така най-многобройни се оказаха документите на Св. Синод, касаещи селото, както и преписките с Министерство на земеделието и държавните имоти за мерата и пасищата на Церово.

Настоящото изложение няма претенции за изчерпателна история на Церово, а само за преглед на документалните следи, оставени от едно откъснато планинско село, на което никога не е писана история. Следващите периоди са сравнително документално по-богати. В Държавен архив-Благоевград се съхранява масив от документи от края на 50-те години на XX век, свързани с колективизацията в селото. Тези документи са богат източник на разнообразна информация за жителите на селото от този период. Един пример за използването му е посочен в статията "Опис-декларациите за постъпване в ТКЗС на жителите на с. Церово - изграждане на електронна архивна база данни".

Бележки:

¹ Изследването е в рамките на дисертационния труд на автора „Архивният фонд като обект на класическата и компютърната архивистика: теоретико-методически и приложни аспекти (Фонд "Община Горна Джумая")"

² В последните няколко десетилетия Церово остава единственото мюсюлманско село в района – след освобождението такива са още Симитли, Крупник и Осеново, които не са в рамките на Горноджумайска община.

³ Кънчов, В., Избрани произведения, т. 1, Пътуване по долината на Струма, Места и Брегалница. Битолско, Преспа и Охридско, С., 1970, с. 167.

⁴ Част от тези документи в държавните архиви беше засекретена, но понастоящем вече са общодостъпни. Голяма част от тях са публикувани: Вж. Георгиев, В., Ст. Трифонов. Покръстването на българите-мохамедани 1912-1913. Документи., С., 1995.

⁵ Вж по-подробно Иванова Е. „Отхвърлените приобщени“, С., 2002.

⁶ ДА-Благоевград, Ф. 198К, Неврокопска митрополия – Благоевград. Фондът съдържа 228 архивни единици с документи от периода 1893-1951 г.

⁷ ДА-Благоевград, Ф. 49К, Архиепиевско наместване – Горна Джумая. Фондът съдържа 19 архивни единици с документи от периода 1891-1950 г.

⁸ Георгиев, В., Ст. Трифонов. Покръстването на българите-мохамедани 1912-1913. Документи., С., 1995, с. 61, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 47-56.

⁹ Пак там, с. 54, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 30-34.

¹⁰ Из интервю с Муса Метев, р. 1933 г.

¹¹ Георгиев, В., Ст. Трифонов. Покръстването на българите-мохамедани 1912-1913. Документи., С., 1995, с. 312, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 431-451.

¹² ДА-Благоевград, Ф.198К, Оп.1, а.е. 9, л. 8.

¹³ Георгиев, В., Ст. Трифонов. Покръстването на българите-мохамедани 1912-1913. Документи., С., 1995, с. 47, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 20-29.

¹⁴ Пак там, с. 54, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 30-34.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Пак там, с. 96, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 71-82.

¹⁷ Пак там, с. 114, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 83-97.

¹⁸ Пак там, с. 309, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 431-451.

¹⁹ Пак там, с. 54, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 30-34.

²⁰ Пак там, с. 309, цитиран документ ЦДА, Ф. 791, оп.1, а.е. 24, л. 431-451.

²¹ Пак там.

²² Шарков, В. Град Горна Джумая. Минало и днес, С., 1930, с. 151.

²³ Из интервю с Муса Метев, р. 1933 г.

²⁴ ДА-Благоевград, Ф.198К, Оп.1, а.е. 9, л. 76-77.

²⁵ Пак там, л. 8.

²⁶ Пак там, л. 78-79.

²⁷ Шарков, В. Град Горна Джумая. Минало и днес. С., 1930, с. 156.

²⁸ Българското село. Юбилеен сборник, С., 1930 г.

²⁹ Шарков, В. Град Горна Джумая. Минало и днес, С., 1930, с. 184.

³⁰ ДА-Благоевград, Ф. 125к, оп.1, а.е.44, л.3: „Известно Ви е, Господин Управителю, че селото Церово, бивша Церовска община, която се закри и самото село се присъедини към поверената мен градска община. Вследствие на това присъединяване общинска IV членна комисия беше принудена да гласува допълнителен бюджет за 1915 год., в който – бюджет е предвидено на разход, както за кметски наместник, пъдар, тъй и за поддържане на училище и пр., а за приход: такси от паша на търговски?добитък и прочие. Обаче, тукашната горска власт не позволява общинското управление да прибира тия такси за пашата и тогорското управление иска да я прибира и внася в държавното съкровище за сметка на с. Церово и когато се разрешал въпросът от Министерството както чие притежание са били те – мерите и горите в това село, понеже ги считат като безстопанствени, тъй като някои от селяните – помаци се били изселили.

Но понеже селото Церово не е изселено изцяло и има още 41 семейства, то мисля, че мерата и гората им не може да се считат за безстопанствени, а от друга страна с несъбиранieto на предвидените в допълнителния бюджет приходи от това село, бюджетът на Общината не може да се реализира и ще остане мъртва буква. Затова чест имам да Ви помоля, Г-н управителю, да ходатайствате пред надлежното Министерство, да се разпореди: Общинското управ-

ление да прибира таксите от паша на с. Церово, защото ако не направи това, то бюджета не ще може да се реализира и друго мерата и гората на с. Церово са притежание навярно?негово? от незапомнени години в турско време.”

Това е хронологично първият документ, касаещ село Церово в ДА-Благоевград. В преписката за горите и мерата на селото се намира и хронологически първия запазен протокол на Горноджумайското общинско управление – извадка от протокол №40 от 2 декември 1920. г. Следващите запазени протоколи са от 1927 г.

³¹ ДА-Благоевград, Ф. 125К, оп.1, а.е. 44, л. 6, 19, 22, 23.

³² Пак там, л. 16.

³³ Пак там, л. 27, също и извадка от протокол от заседание на Горноджумайски градски общински съвет от 2.12.1920 г., където се решава общината да поеме разносните по командироването на лесничей, проучвал ситуацията - ДА-Благоевград, Ф. 125К, оп.1, а.е. 44, л. 31 .

³⁴ Пак там, л. 26.

³⁵ Пак там, л. 25, 34, 36.

³⁶ Пак там, л. 34.

³⁷ ДА-Благоевград, Ф. 125К, оп. 1, а.е. 30, л. 50.

³⁸ Пак там, л. 50.

³⁹ Пак там, л. 67.

⁴⁰ Пак там, л. 59-61.

⁴¹ Шарков, В. Цит. съч., с. 188.

⁴² ДА-Благоевград, Ф. 125К, оп.1, а.е. 30, л. 47.

⁴³ ДА-Благоевград, Ф. 373К, 1, 7, л. 40

⁴⁴ Шарков, В., Цит. Съч., с. 194.

⁴⁵ Пак там.

⁴⁶ Енциклопедия „Пирински край”, Благоевград, 1999, с. 398.

⁴⁷ Първата запазена протоколна книга на Горноджумайското градско общинско управление е от сесия на общинското управление, състояла се от 17 януари 1927 г. До 11 март 1927 г.

⁴⁸ ДА-Благоевград, Ф. 125К, оп. 1, а.е. 2, л. 56.

⁴⁹ Шарков, В., Цит. Съч., с. 183.

⁵⁰ ДА-Благоевград, Ф. 125К, оп. 1, а.е. 7, л. 102.

⁵¹ Пак там, а.е. 98, л. 33-38.

⁵² Пак там, а.е. 30, л. 48.

⁵³ Пак там, а.е. 75, л. 3-27.

⁵⁴ Пак там, а.е. 95, л. 26.

⁵⁵ Българското село. Юбилеен сборник, С., 1930 г.

⁵⁶ ДА-Благоевград, Ф. 198К, оп. 1, а.е. 85, л. 44.

⁵⁷ Шарков, В., Цит. съч., с. 183.

⁵⁸ ДА-Благоевград, Ф. 61К, Оп. 1, а.е. 7, л. 50.

⁵⁹ Интервю с Муса Метев и кмета на селото Румен Виранов.

⁶⁰ ДА-Благоевград, Ф. 125К, Оп. 1, а.е. 98, л. 9.

⁶¹ Пак там, а.е. 30, л. 46.

⁶² Пак там, а.е.95, л. 5.

⁶³ ДА-Благоевград, Ф. 61К, Оп. 1, а.е. 7, л. 61.

⁶⁴ ДА-Благоевград, Ф. 125К, оп. 1, а.е. 98, л. 1.

⁶⁵ Пак там, а.е. 98, л. 1-3.

⁶⁶ Пак там, а.е. 95, л. 7.

⁶⁷ Пак там, а.е. 98, л. 43.

⁶⁸ Пак там, а.е. 98, л. 40.